

LITERATURA

- Fesenko, P., Špaček, Č.: *Automatizované zpracování sčítání lidu, domů a bytů*. Demografie 22, č. 4, 1980.
- Instrukce pro sčítání orgány*. Směrnice a pokyny čs. statistiky. FSÚ, Praha 1980.
- Ottomanský, J.: *Sčítání lidu, domů a bytů v roce 1980*. Demografie 20, č. 4, 1978.
- Pavlík, Z.: *Minulost a budoucnost sčítání lidu*. Demografie 22, č. 4, 1980.
- Ullmann, O.: *Koncepce zpracování definitivních výsledků sčítání lidu, domů a bytů 1980*. Demografie 22, č. 4, 1980.

ŽIVOTNÍ ZPŮSOB JAKO SOCIÁLNÍ REALITA

Ve dnech 23. a 24. listopadu 1982 se konalo z iniciativy katedry marxisticko-leninské sociologie FF UJEP v Brně sympozium „Socialistický způsob života jako sociální realita“. Pro myšlenku neformální výměny názorů na dané téma se podařilo získat řadu sociologů i ekonomů z pracovišť v Brně, Praze a Bratislavě; reprezentována byla rovněž sociologie sovětská, maďarská a Německé demokratické republiky. K tématu, které patří k neaktuálnějším v našich společenských vědách, je možno v zásadě přistupovat dvěma cestami. Socialistický životní způsob lze pojímat jednak programově, jako víceméně dlouhodobý cíl, k němuž socialistická společnost směřuje, a jednak jako reálný způsob života lidí v naší současné společnosti. Jakkoli jsou oba přístupy ve vědecké teorii i praxi samozřejmě úzce spjaty, pořadatelé sympozia, jak bylo už z jeho názvu zřejmé, záměrně zvýšili důraz na druhý z nich. Omezení se v tomto sdělení na krátkou reprodukci probíraných příspěvků, ovšem s vědomím, že nám zároveň uniká jeden z nejpodstatnějších momentů sympozia. Příspěvky byly totiž dodány předem jako podklad pro diskusi, kterou v její bohatosti a podnětnosti nelze na několika stránkách reprodukovat.

Tématem, jemuž bylo věnováno největší množství příspěvků, byla problematika rodiny. Studie *Vladimíra Wynnyczuka* „Populační klima a jeho vliv na utváření rodiny v Československu“ konstatovala, že na přelomu 70. a 80. let došlo u nás ke zřetelnému poklesu porodnosti, doprovázenému poklesem sňatečnosti, růstem rozvodovosti a potratovosti. V souvislosti s tím se mění obraz rodiny. Zcela zřejmý je především pokles zájmu o třetí a další dítě. Lze předpokládat, že v 80. letech nízká porodnost u nás potrvá.

Milada Barťošová byla autorkou příspěvku „Perspektivy sladění funkce rodičovství a funkce ekonomicky činného občana“. Vycházela ze skutečnosti, že naše země je na předních místech v Evropě v podílu žen na ekonomicky činných osobách. Tato značná profesionální aktivita však kontrastuje s nízkým zastoupením žen v rozhodujících pozicích hospodářského a politického života. Kromě toho zůstávají pracovní odměny žen zhruba o třetinu nižší než u mužů. Jádrem problému se skrývá v možnostech kolizí mezi funkcí matky a funkcí pracovnice, respektive veřejně činné osoby. To vede ženy k tomu, že se spokojují s omezenou profesionální kariérou a svou dominantní roli uplatňují v domácnosti. S tím však souvisí i druhá stránka problému: relativní podceňování role muže v domácnosti a rodině.

Autorem studie „O rodině — hrubý koncept elementárního přehledu“ byl *Ivo Možný*. Příspěvek polemizoval s klasickou představou univerzálního rozšíření úplných rodin se dvěma dětmi. Na základě statistických údajů se dá dovodit, že po odečtení domácností tvořených jednotlivci, domácností bez závislých dětí, rodin neúplných a domácností vícerodínných zůstane pouze necelá třetina domácností, které lze zahrnout pod typ klasické nukleární rodiny. Z jiného hlediska celá třetina žen nikdy nezačala či neprošla v úplnosti cyklem nukleární rodiny. Rozhodující na celé úrovni nejsou ovšem odhady procentuálního zastoupení jednotlivých typů rodin, nýbrž poukaz na to, že představa, se kterou myšlení laiků i sociologů pracuje jako se zaručenou, může být ve skutečnosti silně problematická.

Miroslav Hříšl se zamýšlel nad rodinami s dětmi s příjmy pod orientační hranici sociální potřebnosti. Považujeme-li za sociální minimum 56procentní příjem na hlavu ve srovnání s průměrným příjmem, zjistíme, že pravděpodobnost skluzu do pásma sociální potřebnosti je přímo úměrná počtu dětí v rodině. V souboru sociálně po-

třebných dětí představovaly nejpočetnější skupinu úplné rodiny s jediným živitelem. Protože však úroveň příjmu nemůže adekvátně vyjádřit celý komplex podmínek rodin s dětmi v pásmu sociální potřebnosti, připravuje odbor duchodového zabezpečení Výzkumného ústavu práce a sociální péče průzkum, který by problematiku osvětlil komplexněji.

Problémem rodin náležejících do okruhu zvláštní péče společnosti se zabývala rovněž *Věra Rollová*, a to v souvislosti s výzkumem těch, v jejichž čele stojí nevyučené rodiče se základním vzděláním. Takové rodičovské páry tvoří dnes nevelkou a dále klesající skupinu. Právě v této skupině však existuje řada sociálních problémů; nejpodstatnější z nich tkví asi v tom, že děti v těchto rodinách jakoby dědily nižší vzdělanostní aspirace a že i jejich nové rodiny mohou reprodukovat nežádoucí sociální charakteristiky. *Liliana Nerudová* se ve svém příspěvku zaměřila na dílčí problematiku nezletilých snoubenců. Osou jejího výzkumu byla analýza 127 nezletilých snoubeneckých párů uzavírajících manželství v r. 1982 v Brně. V porovnání se snoubenci zletilými je patrna menší úspěšnost prospěchová a malý sklon k aktivním zálibám. Seznámení proběhlo často na tanečních zábavách, délka známosti do nucené svatby bývá kratší než jeden rok. Nezletilé dívky i jejich partneři žili výrazně častěji v neúplných a disharmonických rodinách než starší snoubenecké dvojice. Lze usuzovat, že předčasný sňatek a rané sexuální styky jsou určitým druhem kompenzace za chybějící harmonické prostředí.

Ladislav Rabušic ve svém příspěvku rozebíral některé determinanty sociometrické pozice pubescentů ve školním kolektivu. Ústřední hypotézou jeho projektu byl předpoklad, že sociometrická pozice žáka ve třídním kolektivu je závislá na úspěšnosti jeho školního projevu, který je opět podmíněn kvalitou rodinného prostředí, v němž dítě vyrůstá. Významná souvislost v naznačených směrech byla výzkumem potvrzena.

Bohuslav Blažek a *Jiřina Olmrová* podali ve svém referátu zprávu o připravované knize „Dorozumění a nedorozumění“. Předmětem práce je sledování struktury a dynamiky rodinné komunikace. V rozhovorech s manželskými páry autoři identifikovali rozsáhlý soubor komunikačních strategií a pokusili se je volně typizovat. Šlo jim o to, aby byla doceněna kulturní a humánní funkce vnitrorodinných setkání a byl vzbuzen zájem o živoucí vidění toho, jak se v rodině komunikuje.

Problematiku rodiny opustilo sympozium v příspěvku *Michala Illnera*, pojednávajícím o sociálních aspektech pražské migrace. Migrační atraktivita Prahy v posledních deseti letech stagnuje nebo se dokonce snižuje. Příčiny je třeba hledat nejen v kvalitě životních podmínek Prahy, ale také ve skutečnosti, že mnohá krajská a okresní města mohou dnes tyto podmínky nabídnout ve stoupající míře. Jedinou kategorií, která bydlení v Praze preferuje, jsou duševní pracovníci, zejména vrcholně kvalifikovaní v oblasti řízení, vědy a kultury.

Ve stati *Pavla Tomáška* „Urbanizace, migrace a administrativní změny“ se poukazovalo na problematičnost převládající představy o rychlé urbanizaci naší země. Autor vyslovil přesvědčení, že skutečný vývoj obyvatelstva neprobíhá podle představy, na níž je založena teorie urbanizace. Zaměřil se pak na rozlišení urbanizace skutečné (vzniklé migrací) a pouze domnělé (vzniklé administrativním slučováním obcí) a došel k závěru, že „urbanizace“ způsobená administrativními změnami je nejvýraznější složkou urbanizace u nás.

Ivan Laluha v práci „Lokalita a způsob života v realitě empirického výzkumu“ vycházel z teze, že způsob života je do značné míry závislý na charakteru lokality, v níž se odehrává. Proto se pokusil stanovit typologii lokalit nikoli pouze podle velikosti, nýbrž spíše podle charakteristik relevantních pro možnosti rozvoje jistého životního způsobu. Venkovské obce se mu tak rozpadají do typů neperspektivního, zemědělského a přechodného (s obyvatelstvem vyjiždějícím za prací); v rámci městských obcí je rozlišen typ malého města, typ industrializovaný, střední městský typ, velkoměstský aglomerační a velkoměstský centrální typ.

Pavel Pácl se ve své studii zabýval změnami ve struktuře časového fondu obyvatelstva ČSR mezi lety 1967—1980. Přes všechny obtíže, které vyplývají ze srovnávání různých koncipovaných statistických podkladů, dospěl autor k řadě zajímavých zjištění. Jejich stručné shrnutí tvoří součást stati téhož autora, kterou prezentujeme v tomto čísle Sborníku. Příspěvek *Miroslava Gregora*, uvedený na sympoziu, uveřejňujeme rovněž na jiném místě tohoto Sborníku v plném znění.

Sylvia Valná se ve svém materiálu soustředila na význam mimopracovních aktivit. Jde o problematiku vnitřně rozpornou. Pozitivně lze hodnotit např. rozsáhlý blok

mimopracovních aktivit rodinného charakteru anebo rostoucí rozsah času věnované zahrádkářství; tato činnost má význam jak individuálně relaxační, tak materiálně celospolečenský. Naproti tomu činnosti sebevzdělávací či sportovní jsou hluboko pod žádoucím stavem.

Vladimír Holina rozebral problematiku životního způsobu z hlediska prostředků masové komunikace. Ukázal přitom, ve kterých oblastech má sociologický výzkum ještě rezervy. Neuskutečnily se např. v širším měřítku kvalitativní analýzy, které by odhalily, jaké osobnosti jsou masovými prostředky preferovány jako vzory jednání a jaký způsob života je v těchto souvislostech propagován. Pro zkoumání ideologické účinnosti prostředků masové komunikace tak zůstává ještě mnoho prostoru.

Príspevek *Martina Potůčka* referoval o pojetí a prvních výsledcích výzkumu potřeb, hodnot, norem a cílů diferencovaných subjektů tělesné kultury. V metodologické části hovořil o problémech spojených s precizací samotného principu subjektu na různých mikro- i makrosociálních úrovních; náčrt prvních výsledků výzkumu pak vedl ke zdůraznění významu společensko-komunikačních faktorů v oblasti sportu a tělovýchovy.

Edita Bauerová se ve svém příspěvku zabývala složitou problematikou postojů a hodnotových orientací obyvatelstva. Vycházela přitom z podkladů shromážděných výzkumem 12 lokalit v ČSSR v r. 1981. Tak např. téměř 80 % respondentů považuje výši vlastní životní úrovně za odpovídající společenskému průměru. Přitom spokojenost s dosaženou úrovní je spíše závislá na charakteru spotřebních vzorců a rozvinutosti struktury potřeb než na statisticky hodnotitelných údajích. Zatímco některé základní potřeby jsou i podle subjektivního hodnocení víceméně nasyceny (stravování, bydlení), hodnocení jiných je silněji diferencováno (oblékání). Situace je ještě složitější při hodnocení saturace potřeb kulturních.

Príspevek *Svatomíry Pňádkové* „Mění se hodnotová orientace naší mládeže?“ zjišťoval posuny mezi hodnotovou orientací mladých lidí mezi lety 1970 a 1980. Podle autorky šetření nepotvrdilo tezi o tom, že mezi mládeží dochází k privatizaci hodnot a k poklesu sociální angažovanosti. Také *Aleš Sekot* se zabýval některými sociologickými aspekty světonázorové orientace naší mládeže, a to ve vztahu k religiozitě. Významný byl jeho poukaz na to, nakolik je přeokobování náboženských tendencí podmíněno pozitivní tvorbou osobní jistoty a smysluplnosti vlastního jednání v dnešním světě.

Přes už naznačený důraz na poznatky o reálném způsobu života naší společnosti zazněly na sympoziu i příspěvky, zabývající se metodologicko-teoretickými otázkami. Už sdělení *Josefa Alana* „O stravování“, podané esejistickou formou, bylo napsáno s vedlejšími úmysly vyprovokovat zájem o nevědní dimenze každodenních činností. Do centra pozornosti jsou uvedeny složité souvislosti zdánlivě triviálních úkonů; kultura stravování byla vzata jako indikátor hlubších sociokulturních problémů.

Také *Milan Petrušek* se v „Náčrtu konceptualizace životních modů“ pokusil s využitím řady ne běžně užívaných pojmových konstrukcí formulovat některé nedotčené problémy teorie životního způsobu. Jeho náčrt je inspirující v tom, že navrhuje řadu otázek; např. zda chápat každodenní v protikladu ke svátečnímu či raději k teoretickému, nebo možnost realizace jistých životních modů, aniž byly vzaty na vědomí, a s tím související možnost falešné interpretace fakticky realizovaných modů.

V příspěvku *Miroslava Foreta* „Životní způsob jako konceptuální rámec výzkumů religiozity“ byly problematizovány některé metodologické otázky empirického zkoumání vědomí. Příspěvek byl uveden vymezením kategorií světového názoru, ideologie a společenského vědomí, a to způsobem, který rovněž není ve své jednoznačnosti a zřetelnosti v literatuře zcela běžný. Podobně jasnou mluvou poukázal na různá úskalí výzkumů demoskopického typu.

Martin Cejp nabídl svůj „Pokus o koncepci výzkumu kulturní úrovně způsobu života“ jako soubor podnětů k úvahám. Přišel s koncepcí analýzy kulturní úrovně různých činností podle stupně osvojení, hodnocení a tvořivosti. Nová koncepcie by měla mít vedle popisného i vysvětlující charakter. Konečně studie *Lubomíra Nového* „Životní dráha jako forma časovosti životního způsobu“ byla důkazem odkrývání nových perspektiv uvnitř tématu zdánlivě pevně zmapovaného. Koncepci životní dráhy v jejích jednotlivých komponentách přitom autor nastínil vně sociální dimenze, naopak jí pojal jako indikátor reálných možností společnosti na jistém stupni jejího vývoje.

K úspěchu sympoza přispěla také vystoupení zahraničních hostů. *G. P. Kiseleva*

z moskevského Ústavu sociologických výzkumů obohatila svým příspěvkem projednávanou problematiku rodiny, A. Kahlavá z lipské univerzity a E. Nagy z Výzkumného ústavu v Pécsi (MLR) přinesli inspirující podněty do tematiky vztahů mezi bydlištěm a životním způsobem. H. Mayer z berlínského Institutu pro teorii vědy se zabýval především sociálními podmínkami vědecké práce a reprodukci vědeckého potenciálu společnosti.

Symposium „Socialistický způsob života jako sociální realita“ tak shromáždilo řadu cenných poznatků k probírané problematice a bylo nesporným věcným i stimulačním přínosem pro další vědeckou práci na tomto poli.

Jan Keller

Z HISTORIE BRNĚNSKÉ SOCIOLOGIE

SEDMDESÁTINY DOCENTA MOJMÍRA HÁJKA

Docent PhDr. Mojmír Hájek, CSc., představuje kontinuitu několika vývojových etap sociologie v Brně, a to svou přípravou, zaměřením i vyzněním badatelské a pedagogické práce. Tuto skutečnost si znovu připomínáme v souvislosti s jeho sedmdesátými narozeninami, které oslaví 27. 10. 1983.

Sociologii vystudoval na filozofické fakultě v Brně u profesora Bláhy, pracoval u něho jako asistent a v intencích jeho sociologie zúčastnil se řady konkrétních sociologických výzkumů. Z nich nutno uvést z té doby alespoň „Sociologické šetření moravské vesnice v rozpětí generačním (Neslovice 1904—1934)“, v němž se již předjímá trvalý a intenzivní zájem M. Hájka o sociologii zemědělských a průmyslových regionů (vyjádřený např. v příspěvku pro VIII. mezinárodní kongres sociologů venkova v Římě roku 1973 a realizovaný v dlouholeté spolupráci s Etnografickým ústavem ČSAV v Brně a Slezským ústavem ČSAV v Opavě).

Znalost hornického prostředí z rodného Oslavanska, hluboký zájem o sociální podmínky pracujícího člověka přivedl M. Hájka k ústřednímu tématu jeho badatelské práce — k sociologii horníka. „Sociologie horníka 1946—1948“ podávala komplexní pohled na sociální podmínky i způsob života horníků, byla první prací tohoto druhu u nás, položila základy k rozvoji tohoto oboru. Bylo proto přirozené, že M. Hájek trvale spolupracoval s centrem tohoto bádání u nás — s Výzkumným ústavem ekonomiky hornictví při OKD v Ostravě — i ve stálé komisi pro hornictví při RVHP.

Sociologické studium hornictví mělo pro Hájka ještě širší význam — přerostlo v tematické zaměření na průmyslovou sociologii vůbec. Ta se také — po restituci oboru sociologie na vysokých školách v roce 1964 a po návratu M. Hájka z oblasti učňovského a středního školství k vědecko-pedagogické práci sociologické — stala jeho hlavní specializací. Řadu let působil takto na početné studenty, z nichž většina nacházela uplatnění právě na místech průmyslových sociologů, ať již šlo o studenty denního studia anebo o studující při zaměstnání, o pracovníky z průmyslových podniků, kteří si takto získávají vysokoškolskou kvalifikaci a jimž M. Hájek věnoval velkou pozornost a péči. Všichni rádi vzpomínají na jeho zápal pro obor, jeho naléhání na odpovědný a společensky angažovaný výkon profese sociologa.

Toto uplatnění sociologie v praxi socialistické výstavby chápe M. Hájek v plném rozsahu nejen v oblasti průmyslu, ale v životě celé naší společnosti, ve školství, kultuře, hromadných sdělovacích prostředcích. V té souvislosti nutno připomenout jeho specifický zájem o sociologii tělesné výchovy a sportu, uplatňovaný mimo jiné též v odborné komisi při ústředních orgánech naší tělovýchovné organizace. Patří to ostatně k osobnostním rysům jubilanta: aktivně se účastní sportovních podniků, pěstuje rekreační sport (známe jej jako svízného hráče stolního tenisu), o sociologii vášnivě diskutuje na dlouhých turistických procházkách s přáteli po lesích krásného brněnského okolí.